

*Павликівський В. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін та адміністративного права
Харківського економіко-правового університету*

СВОБОДА СЛОВА ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА НЕДОТОРКАНОСТІ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ (АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН)

Анотація. Вивчається вплив кримінально-правових норм про недоторканність приватного життя на свободу слова та діяльність журналістів. Автором проведений порівняльно-правовий аналіз кримінальних законів європейських країн щодо кримінальної відповідальності за порушення недоторканності приватного життя. Встановлено, що практично кожна країна Європи має норми про кримінальну відповідальність за збирання, зберігання та розповсюдження конфіденційної інформації про особу. Робиться висновок про те, що права на свободу слова та недоторканність приватного життя визнаються фундаментальними правами людини, які не вступають у протиріччя між собою, а є невід'ємними, притаманними будь-якій людині. Підтверджено необхідність подальшого впровадження рішень Європейського Суду з прав людини в національне законодавство.

Ключові слова: свобода слова, право на інформацію, конфіденційна інформація, недоторканність приватного життя, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Розбудова соціальної, демократичної, правової держави в Україні характеризується низкою проблем, у вирішенні яких важливу роль відіграють засоби масової інформації. Завдяки ЗМІ люди отримують доступ до цінностей культури, підвищують свій рівень соціального розвитку. Масова комунікація дає змогу сучасній людині встановлювати та підтримувати зв'язок із широким соціальним середовищем, кордони якого розміщені далеко за межами їх безпосереднього оточення. Людство перебуває на початку розвитку «третьої» системи культури поряд з усною та письмовою, – культури засобів масової інформації [1, с. 664].

Право на свободу слова та інформації, як і будь-які інші права людини, не є безмежними і в правовій державі здійснення будь-яких прав завжди пов'язане з певними обмеженнями. Частина 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначає, що здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду. Журналіст зобов'язаний з особливою ретельністю дотримуватись вимог закону, які обмежують журналістську діяльність, а також етичних норм, що регулюють його відносини як з джерелами інформації, так і з «героями» своїх публікацій, а також з аудиторією ЗМІ. Тільки відчуваючи

ці етично-правові межі, в яких може здійснюватись журналістська діяльність, він може реалізувати цілі, заради яких взагалі існують засоби масової інформації. Одним з таких обмежень є проголошене в ст. 8 цієї ж Конвенції право людини на повагу до приватного і сімейного життя. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Проблемам, пов'язаним з розвитком і функціонуванням ЗМІ в сучасному суспільстві, присвячено цілий ряд фундаментальних і прикладних робіт, велику кількість наукових статей з юридичних, політичних, соціологічних наук та державного управління. Проблематикою кримінально-правового захисту діяльності засобів масової інформації займалися П. Берзін, Р. Вереша, С. Головатий, С. Лихова, Т. Лазутіна, А. Марущак, Л. Костенко, О. Красильникова, Д. Кукушкін, Н. Кушакова та інші.

Мета дослідження. Вивчення досвіду європейських країн з питань кримінальної відповідальності за порушення недоторканності приватного життя та її впливу на свободу слова та діяльність журналістів.

Завданням дослідження є проведення порівняльно-правового аналізу кримінальних законів європейських країн про недоторканність приватного життя.

Виклад основного матеріалу. Ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) визнає право кожного на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Європейський Суд з прав людини у своїй практиці постійно підкреслює роль мас-медіа як охоронця громадських інтересів у демократичній державі. Тому завдання ЗМІ полягає в інформуванні аудиторії про все те, що викликає громадський інтерес у соціумі. У рішеннях Європейського Суду неодноразово наголошувалося, що журналісти не зобов'язані доводити істинність та правдивість своїх оціночних суджень, що представники влади будь-якого рангу повинні цілком нормально сприймати критичні виступи преси на свою адресу, вони повинні бути більш відкритими щодо критики ЗМІ, аніж інші пересічні громадяни, що не можна забороняти друкувати інформацію, яка вже була оголошена чи надрукована, навіть якщо вона порушує національну безпеку, що право на інформацію має пріоритет над правом збереження таємниці судочинства, що журналіст має право не розкривати джерела своєї інформації, що людина має

право отримувати будь-яку інформацію, яку їй хочуть повідомити, що расистські та нацистські висловлювання, що ображають релігійні почуття людей, перебувають під захистом статті 10 [2, с. 139].

На думку Євросуду (а ці положення є також обов'язковими для національних судів країн-членів Ради Європи), важлива місія ЗМІ щодо інформування аудиторії з питань, що викликають інтерес у суспільстві, вимагає свободи преси та вільної журналістської діяльності. І це є необхідними умовами дотримання свободи слова в Україні. Особливо до недавнього часу, коли ця проблема в нашій державі набула гостроти, коли порушувалися права журналістів, була запроваджена політична цензура, здійснювалися замах на життя представників ЗМІ. У лютому 2001 р. Європейський Союз виступив із заявою про ситуацію зі свободою слова в Україні, в якій наголосив, що треба гарантувати журналістам можливість працювати в безпечних, захищених і вільних від залякування умовах [2, с. 139].

Україна, проголосивши свободу слова та ратифікувавши міжнародні акти з прав людини, підтвердила європейський вибір щодо обмежень свободи слова. Так, Конституція України, закони України «Про інформацію» та «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» повністю відтворюють положення Європейської конвенції стосовно можливості обмеження свободи слова. Право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ч. 2 ст. 34 Конституції України, ч. 2 ст. 6 Закону України «Про інформацію», ч. 1 ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»).

Європейське законодавство та практика його застосування свідчить про те, що діяльність журналістів досить часто пов'язана з публікацією інформації, яка має не тільки суспільний інтерес, але й обмежену сферу свого використання. У таких випадках завжди постає питання відповідальності ЗМІ та журналіста за незаконне розповсюдження такої інформації. Саме необхідність захисту репутації людини дозволила українському законодавцю обмежити свободу слова та встановити кримінальну відповідальність за порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України). Суспільна важливість діяльності ЗМІ, прагнення України долучитись до європейського співтовариства та необхідність гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, все це вимагає більш детального вивчення кримінальних законів європейських країн з цих питань.

Порівняльно-правовий аналіз кримінальних законів європейських країн підтверджує особливу увагу європейських законодавців до питань кримінально-правового захисту недоторканності приватного життя. Кожний кодекс має окремі розділи, глави, які стосуються охорони приватного життя та особистої таємниці. Зокрема, розділ XVII КК Голландії «Розголошення таємниці» [3], розділ п'ятнадцятий КК ФРН «Порушення недоторканності і таємниці приватного життя» [4], розділ X КК Іспанії «Злочини проти недоторканності приватного життя, права на особисте зображення та недоторканність житла» [5], третій розділ КК Швейцарії «Злочинні діяння проти честі та в області таємниці і приватної сфери» [6], відділення 1 глави VI КК Франції «Про посягання на приватне життя» [7], глава XXIV КК Литовської республіки «Злочини проти недоторканності приватного життя особи» [8], глава 27 КК Данії «Злочини проти особистої

честі та певних особистих прав» [9]. Слід зазначити, що вказані розділи встановлюють відповідальність не тільки за посягання на таємницю приватного життя, але й на інші види таємниць, зокрема листування, кореспонденції, житла та недоторканності власного зображення (ст. ст. 165–166 КК Литовської республіки, ст. ст. 226–1, 226–4 КК Франції, § 202 КК ФРН, ст. 197 КК Іспанії, § 263, § 264d КК Данії). Крім того, окремі кодекси в зазначених розділах містять норми про відповідальність за придбання та використання спеціальних технічних засобів для негласного отримання інформації (ст. 197 КК Іспанії, ст. 179 *sexies* КК Швейцарії, ст. 226–3 КК Франції). Розташування зазначених норм у розділах про захист приватного життя дає відповідь на питання: чому законодавець встановлює кримінальну відповідальність за вказані діяння, у тому числі за придбання, зберігання та використання приладів для негласного зняття інформації? Український законодавець, на відміну від європейського, переслідував інші цілі, які не став приховувати, а тому і розташував норму про відповідальність за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації у розділі «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян». Таке рішення ще раз підкреслило дійсні наміри можновладців, які намагалися в Україні заборонити відеофіксацію та розповсюдження в соціальних мережах неправомірних дій представників влади [10].

Як зазначалося нами в попередніх дослідженнях, основною проблемою застосування норми, передбаченої ст. 182 КК України, є відсутність чіткого переліку відомостей, які можуть визнаватися конфіденційною інформацією про особу. Аналогічна проблема спостерігається в кримінальних законах європейських країн. У більшості випадків використовуються терміни: «недоторканність приватного життя» (ст. 197 КК Іспанії), «таємні відомості» (ст. 197 КК Іспанії), «відомості про приватне життя людини» (ст. 168 КК Литовської республіки), «інтимність приватного життя» (ст. 226–1 КК Франції), «таємна або приватна сфера життя» (ст. 179 *quater* КК Швейцарії), «таємниці особистого життя» (§ 203 КК ФРН). Окремі законодавці частково конкретизують зміст таких відомостей, посилюючи відповідальність за їх розповсюдження, зокрема відомості особистого або сімейного характеру (ч. 2 ст. 197 КК Іспанії), відомості особистого характеру, що розкривають ідеологію, релігію, вірування, стан здоров'я, походження або сексуальне життя людини (ч. 5 ст. 197 КК Іспанії). На нашу думку, перелічити усі відомості, що стосуються приватного життя людини, просто неможливо, при цьому варто врахувати досвід іспанського законодавця, який не просто визначив зміст таємної інформації, але й виділив найбільш закриті її сфери, посиливши до максимуму відповідальність за розповсюдження відомостей, що стосуються сімейного життя, питань віросповідання, стану здоров'я тощо (ч. 2 та ч. 5 ст. 197 КК Іспанії). Схожий шлях обрано швейцарським законодавцем, який виділяє особливо охоронювані особисті данні або відомості про особу, які не є загальнодоступними в якості самостійного предмету злочинного посягання (ст. 179 *novies* КК Швейцарії).

Окремо слід зазначити, встановлення відповідальності за посягання на недоторканність особистого зображення та конфіденційність слова. Так, ст. 202 КК Іспанії, ст. 226–8 КК Франції передбачають відповідальність за публічне використання чужого зображення без згоди особи, а ст. 226–1 КК Франції та § 201 КК ФРН встановлюють відповідальність за незаконний запис, перехват або передачу слів, висловлених приватним або конфіденційним чином.

На відміну від кримінального кодексу України, більшість зарубіжних законів, не роз'єднує відповідальність за порушен-

ня недоторканності приватного життя та порушення таємниці листування. У цьому випадку виникає питання, наскільки злочинним може бути порушення таємниці листування, якщо воно не пов'язане з розкриттям особистих відомостей людини та не стосується недоторканності приватного життя. Так, ч. 1 ст. 197 КК Іспанії зазначає, що «той, хто з метою розкриття таємних відомостей або порушення недоторканності приватного життя іншої особи без її відома заволодіває її документами, листами, повідомленнями по електронній пошті або перехоплює телефонні повідомлення...». Вважаємо, що право на таємницю листування є самостійним правом людини, яке не залежить від змісту інформації, що знаходиться в документах, а тому порушення цього права в будь-якому випадку повинно визнаватись злочинним.

Характерним для аналізованих законів є вказівка на використання спеціальних засобів (аудіо, відео) для отримання зазначених відомостей (ст. 197 КК Іспанії, п. 2 ст. 226–1 КК Франції, § 201 КК ФРН). В окремих випадках зазначена обставина є обов'язковою для притягнення особи до кримінальної відповідальності (ст. 197quater КК Швейцарії «Порушення таємної та приватної сфери шляхом використання звукозаписної та знімальної апаратури»). Особлива увага приділяється вчиненню зазначених дій за допомогою засобів масової інформації. Ч. 2 ст. 226–2 КК Франції в таких випадках вимагає встановлювати коло винних осіб за допомогою спеціальних законів про ЗМІ (відповідальність видавця, журналіста, тощо).

У багатьох випадках відповідальність за порушення недоторканності приватного життя пов'язана з певними ознаками суб'єкту злочину. Якщо в Україні відповідальність за вказані дії настає будь-якої особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності, то КК Іспанії виділяє в якості обтяжуючої обставини вчинення зазначених дій особами, що управляють або відповідають за інформаційні, електронні або телевізійні картотеки, архіви або реєстри (ч. 4 ст. 197 КК Іспанії), а КК ФРН взагалі встановлює відповідальність лише певних осіб під час виконання своїх службових або професійних обов'язків, зокрема, лікаря, психолога, адвоката, соціального працівника, педагога (§ 203 КК ФРН). За законодавством Франції, Литви відповідальність за порушення недоторканності приватного життя несуть також юридичні особи (ст. 168 КК Литовської республіки, ст. 226–7 КК Франції).

Покарання за вказані злочини, пов'язані з правовим обмеженням свободи слова, традиційно передбачають два основних види покарань – штраф або тюремне ув'язнення. І тільки КК Голландії передбачає підставу звільнення від кримінальної відповідальності у випадку, якщо особа розкриває таємницю в суспільних інтересах (ч. 2 ст. 273).

Не відображена, як і в кримінальному кодексі України, різниця в публічному інтересі до приватного життя пересічної людини та політика або представника влади. Правильно зазначає О. Тертичний: «Досягнення мети морального плану як першочергової особливо важливо у випадку розслідування дій державних діячів. Яскравий приклад такого типу розслідувань – відомий скандал «Монікагейт» у США. Але навряд чи якомусь-би журналісту прийшло в голову організувати розслідування, якщо би він довідався, що та ж Моніка Левінські вступила в інтимний зв'язок зі шлюсарем з Білого дому. І хоча моральна порядність «до лиця» кожному, у людей, що займають чільні державні або політичні пости, вона повинна бути особливо очевидною, такою, що не викликає ніякого сумніву» [11]. Саме тому Європейський Суд вказує на більшу толерантність стосовно розповсюдження відомостей про політиків, які повинні бути більш відкритими. Для посадових осіб, як зазна-

чає Європейський Суд з прав людини, кордони подібного втручання преси в їх життя та критики (часто навіть такої, що не засновується на фактах) набагато ширше, бо вважається, що, погодившись на високі посади, вони добровільно дають згоду на те, щоб їх слова і вчинки підлягали ретельному розслідуванню з боку ЗМІ. Право громадськості контролювати уряди своїх країн більш вагомим, ніж право окремих урядовців на недоторканість свого приватного життя чи захист від несправедливої критики [2, с. 138].

Висновки. Правові обмеження в діяльності журналістів необхідно відрізнити від того, що називається «судовим переслідуванням» журналістів, коли норми права застосовуються для зведення рахунків з неугодами авторами публікацій у ЗМІ. Найбільш суттєвими обмежувальними чинниками діяльності ЗМІ є встановлення кримінальної відповідальності журналістів за розповсюдження інформації.

Однією з найактуальніших проблем у здійсненні журналістської діяльності є дотримання таємниці приватного життя.

Право на недоторканність приватного життя громадян має суттєву відмінність від права на приватність представників влади. Європейський Суд з прав людини (рішення якого є обов'язковими для України) неодноразово наголошував, що представники влади будь-якого рангу повинні цілком нормально сприймати критичні виступи преси на свою адресу, вони повинні бути більш відкритими щодо критики ЗМІ, аніж інші пересічні громадяни. Вказане положення повинно бути відображене в кримінальних законодавствах країн, що ратифікували міжнародні угоди з дотримання свободи слова та діяльності журналістів.

Рішення Європейського Суду передбачають випадки, які виключають кримінальну відповідальність за порушення недоторканності приватного життя. Розповсюдження суспільно значущої інформації, запобігання вчиненню злочинних діянь, публікація інформації, яка раніше вже була опублікована іншими засобами масової інформації, повинні бути визначені в законі як обставини, що виключають відповідальність за порушення недоторканності приватного життя.

Розповсюдження конфіденційної інформації посадовою особою (володільцем або розпорядником персональних даних), яка має доступ до такої інформації внаслідок виконання службових або професійних обов'язків, повинно визнаватись обтяжуючою обставиною порушення недоторканності приватного життя.

Нагальною є вимога подальшого впровадження рішень Європейського Суду з прав людини в національне кримінальне законодавство та законодавство європейських країн стосовно свободи слова та її обмежень.

Література:

1. Бойчук І.В. Форми, методи та способи впливу засобів масової інформації на політичну свідомість громадян України // Держава і право. – Вип. 54. – С. 664–670.
2. Приступенко Т.О. ЗМІ та влада: право на інформацію // Культура народів Причорномор'я. – Кримський научний центр Національної академії наук і Міністерства освіти і науки України (Симферополь), Тавричеський національний університет ім. В.І. Вернадського (Симферополь), Межвузовський Центр «Крым» (Симферополь). – Симферополь : Межвузовський Центр «Крым». – 2007. – № 101. – С. 134–142.
3. Уголовный кодекс Голландии / под ред. Б.В. Волженкин, пер. с англ. И.В. Мироновой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2000. – 253 с.
4. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. и предисловие А.В. Серебрянникова. – М. : Зерцало, 2000. – 208 с.
5. Уголовный кодекс Испании / под ред. Н.Ф. Кузнецовой и Ф.М. Решетникова. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.
6. Уголовный кодекс Швейцарии / пер. с нем. и предисловие А.В. Серебрянникова. – М. : Зерцало, 2000. – 138 с.
7. Уголовный кодекс Франции / под ред. Л.В. Головки; пер. с фр. и

- предисловие Н.Е. Крыловой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.
8. УК Литовской республики / под ред. В. Павлониса, предисловие Н.И. Мацнева, пер. с лит. В.П. Казанскене. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 470 с.
 9. Уголовный кодекс Дании / под ред. С.С. Беляев, пер. с дат. и англ. С.С. Беляева и А.Н. Рычевой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 230 с.
 10. Батчаев В. Фотополновання на міліціонера: МВС проти // Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1338551235>.
 11. Тертычный А.А. Расследовательская журналистика : [учебное пособие для вузов] / А.А. Тертычный. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 384 с.

Павликовский В. И. Свобода слова и уголовно-правовая охрана неприкосновенности частной жизни (анализ уголовного законодательства европейских стран)

Аннотация. Изучается влияние уголовно-правовых норм о неприкосновенности частной жизни на свободу слова и деятельность журналистов. Автором проведен сравнительно-правовой анализ уголовных законов европейских стран об уголовной ответственности за нарушение неприкосновенности частной жизни. Установлено, что практически каждая страна Европы имеет нормы об уголовной ответственности за сбор, хранение и распространение конфиденциальной информации о лице. Делается вывод о том, что права на свободу слова и неприкосновен-

ность частной жизни признаются фундаментальными правами человека, которые не вступают в противоречие между собой, а являются неотъемлемыми, присущими любому человеку. Подтверждена необходимость дальнейшего внедрения решений Европейского Суда по правам человека в национальное законодательство.

Ключевые слова: свобода слова, право на информацию, конфиденциальная информация, неприкосновенность частной жизни, уголовная ответственность.

Pavlikovskyi V. Freedom of speech and criminal-law protection of privacy (analysis of the criminal legislation of European countries)

Summary. Examines the impact of criminal law about privacy to freedom of speech and activity of journalists. The author conducted a comparative legal analysis of the criminal laws of the European countries on criminal responsibility for offence of privacy. It was found that almost every country in Europe has the criminal liability for collection, storage and dissemination of confidential information about a person. The rights to freedom of speech and privacy are fundamental right of human, inherent to any person. The study confirms that decisions of the European Court of Human Rights with regard to freedom of speech must be implemented into national law.

Key words: freedom of speech, right to information, confidential information, privacy, criminal responsibility.